ناوی مێژوویی کانی و مووچە و مەزراکانی ناوچە

لە کتێبی *"پادشاهی ماد"* نووسینی ئیقرار عەلییێوف* دا ناوی دەیان و سەدان شار، شاروچکە، شار-دەوڵەت، قەڵا و بنکەی سوپایی ناوچەی ماننا و ماد هاتووە کە ئەمڕۆ بە شوێنیایەتی گەلێک کەمیان نەبێت نازانین. ئەوانەی خوارەوە تەنیا نموونەیەکی بچووکی ئەو ناوانەن: بوشتو، هارهار، زامرو، کیتی هامانو، کارسیبوتو، ساسیاشو، سیبار، مێشتا، لاتاشە، گیلزان، هارمیشاندویی، پارسانایی، کیباباروتاکایی، ئوشتاشەتایی، گینگی بیری، دیمامایی، سیمگوریایی، کیندوتائوشی، تائورلایی، ... (ل.٣٢٩).

ئەو ناوانە چییان بەسەر هاتووە؟ ئاشکرایە ناوی گەلێکیان بە گوێرەی سەردەم و خەڵک و زمانیان، تووشی گۆڕان هاتوون یا فەوتاون و نەماون. بەڵام واهەیە وەڵامێک لە وەڵامەکانی ئەو پرسیارە ئەوە بێت کە لای کەم هەندێک لەو ناوانە خزاونەتە ناو زمانی خەڵک و گەلانی سەردەمەکانی دواترەوە و وا هەیە تا ئەمڕۆش پارێزرابن یا بە گۆڕانکارییەکەوە تێکەڵاوی زمانی ئێستای ئێمە بووبێتن.

ناوچەی بۆکان و موکریان بەگشتی، ناوچەیەکی مێژوویيە و پێشینەی نیشتەجێ بوونی مرۆڤ تێیدا دەگەڕێتەوە بۆ هەشت هەزارساڵ، خۆ ئەگەر زیاتریش نەبێت. وەک مێژووی نووسراو، ئاشوورییەکان لە ٤ هەزارساڵێک پێش ئێستادا باسیان لە گەلێک شار-دەوڵەتی بچووکی ناوچەکە کردووە و دوای پێکهاتنی دەوڵەتی یەکگرتووی ئەو شار-دەوڵەتانەش، لە چەند مەزن دەوڵەتی وەک ئورارتور و ماننا و ماد دواون . بۆکان مۆرکی هەموو ئەو شارسانیەتانەی ئەودەمی بەسەرەوەیە و درەنگتر، لە سەردەمی هەخامەنیشی تا ساسانی و هەروەها لە بڕگەی هێرشی عەرەب بۆ سەرناوچەکە هەتا سەردەمی قاجاریش هەر نیشتەجێی خەڵک بووە و قەڵای ناوەڕاستی شار دەگوترێت لە سەردەمی ئەشکانییەکاندا دروست کرابێت، تەنانەت من گومانم لەوەدا نییە کە پێش دروست بوونی ئەو قەڵایەش، گردی ناوەڕاستی شار چۆڵ و بێ خاوەن نەبووبێت.

شار و ناوچەیەک بەو مێژووە دوور ودرێژەوە دەبێ چ گەنجێکی کەونارا بێت و چەندە گەوهەری فەرهەنگیی لە دڵی خۆیدا شاردبێتەوە؟ لێکۆڵینەوە لەو مێژووە دەوڵەمەندە کارێکی بەردەوام و پسپۆڕایەتی و لێزانی و دەست پاکی و بودجەی زۆر و حکوومەتی ساغ و بێ فێڵ و دڵسۆزی پێویستە، کە ئەمڕۆ تەنانەت یەکیشیان بۆ کورد ئامادە نییە هیچ، پێچەوانەکەشیان لەکاردایە!

جگە لە کەرەسەی فیزیکی و نووسراو، یەک لەو بەڵگانەی وا یارمەتی توێژێنەرانی مێژووی کۆن دەدات، 'تۆپۆلۆژی' واتە ناوی شوێنەوارە مێژووییەکان وەک شار و گوند و چیا و ڕووبارە. بەڵام بەداخەوە لە زۆر حاڵەتدا کاتێ دەسەڵاتی سیاسی لە دەستێکەوە دەکەوێتە دەستێکی تر، یەک لە یەکەم کارەکان، گۆڕینی ناوی شوێنەوارە سروشتییەکانە، ناوی شار و گوند و ڕووبار و چیا و شەقام وکۆڵان و بینایە دەگۆڕێن و ناوی تازەی پەیوەندیدار بە دەسەڵاتی تازەیان لەسەر دادەنرێت.

ئێمە لەمێژووی نوێ و هاوچەرخی ناوچەی خۆماندا ئەم دیاردەیەمان لە تورکیای ئەتاتورکی، لە عێراقی دوای ١٩٥٨ و دوای هاتنە سەرکاری بەعس، هەروەها لە ئێرانی مەلاکاندا بە چاو بینی و

دیتمان چۆن ڕژیمە سیاسییە دەسەڵاتدارەکان ناوی خۆیان لەسەر ئەو شەقام و شوێنانە دانا، کە هیچ پەیوەندێکیان بەوانەوە نەبووە و بۆ دروست کردنیان هیچ کارێکیان نەکردووە. ئەو شەقامانەی وا ئێستا لە ئێران ناوی خومەینی یان لەسەرە لەسەردەمی خومەینی و مەلاکانی قومدا دروست نەکراون و واهەیە ئەو مەلایەی وا ناوی لەسەر شەقامێک دانراوە لەکاتی لێدران و سازدانی شەقامەکەدا تەنانەت لەدایکیش نەبووبێت! بەڵام دەسەڵاتە و هەیە و ناحەقە و ناحاڵییە و چی لەگەڵ ناکرێت!

کەوابوو، بۆ ناسینی بنەما وئەسڵی هەر ناوێک بەتایبەت لە کوردستانی کەونارادا دەبێ ئاگاداری ئەو گۆڕانکارییانە و پێشینەیان بین و بە ڕواڵەتی ئەمڕۆیان باوەڕ نەکەین. ناوی سەقز بە 'بنێشت' واتاکردنەوە ولە ناوی کرماشاندا سۆراغی 'کرم' گرتن و لەناوی بۆکاندا شوێنی 'بۆق' و "بووک" هەڵگرتن فڕی بەسەر توێژینەوەی زانستییەوە نییە. لە کرماشان دەبێ "قرمیسین" ی کۆن بدۆزینەوە و لەناوی سەقزدا سۆراغی سەکاکان هەڵبگرین و لە بۆکان بەدوای "بەغ" و "بەک" دا بگەڕێین.

بەختەوەرانە دەسەڵاتداران ئەگەر دەستیان بەوە ڕاگەیشتبێت ناوی شار و تەنانەت هەندێک لە گوند و چیا وڕووبارەکانی ناوچە بگۆڕن، لە یەک شت غافڵ بوون یا فریای نەکەوتوون، ئەویش ناوی کانی و مووچە و مەزرای دەوروپشتی گوندەکانمانە. زۆرێک لەو مووچە ومەزرایانە، ناوی تایبەتیان هەیە. هەندێکیان ناوی ناسیاوی وەک "باخەنەمامە" و "گڵەجانە" و "کانی شینە" و "کانی ئەسحابە سپی" و "کانی شێخان" و "سەرچنار" یان لەسەرە کە دەزانرێت ودەناسرێنەوە، بەڵام هەندێکی دیکەیان لە زمانی ئێستای خەڵک یا زمانە ناسراوەکانی ناوچەدا نامۆ و نەناسراون. ئەو ناوانە دەبێ مێژوویی بن و پەیوەندیان بە فەرهەنگە گەلێک کۆنەکانی ناوچەکەوە هەبێت کە ئێستا نەخۆیان ماون و نە زانیارییەک لە سەر زمانیان بە دەستەوەیە.

من بەداخەوە شارەزاییم لەسەر ئەو ناوانە گەلێک کەمە و لێرە لەدووره ووڵاتی ناتوانم نموونەی باش بۆ بۆچوونەکەم بهێنمەوە بەڵام ئاوەهەڵدێری "وەشێن" یا "سەروەشێن" لە لای عیلمابات و ئاجیکەند ووشەیەکی نەناسراوە و نابێ بە ساویلکەیی بەدوای واتای وەشاندن و شتی ئەوتۆدا بگەڕێن، یا کێو و مەزرای "باڵووقایە" لە ناوچەی فەیزوڵلابەگی سەقز و کێوی "حاجی کیمی" لە قەرەگوێز، یا وەزنێ و قوشقانە، یا گوندی لمونج و ناوچەی گەدە و گوندی چیتکە و کیتکە، دۆڵی ئافان و ئەشکەوتی ڕافس یا کانی غومارۆیە (بەیتی برایم و میران)، چیای مەقلووب (بەیتی سەیدەوان و نێچیروان و مەلکەوان)، چیای سیپان/ کێلە سیپان (بەیتی خەج و سیامەند، لە مەنگوڕایەتی یا لە ئەرمەنستان)، باڵەکان (بەیتی لاس وخەزاڵ)، گەڵوانێ و قاڕنێ و گادەر(بەیتی لەشکری)، موغان/ وسووی موغان و مەحمەل (بەیتی برایم و مەحمەل)، سێلۆێ (بەیتی دووبرالان)** و .....

واهەیە بەهەزاران ناوی ئەوتۆ لەم بوارەدا بدۆزرێتەوە کە زانیاریی ئێمە لە زمانە باوەکانی ئەمڕۆ هیچ یارمەتییەکمان بۆ شوێن هەڵگرتنی بنەما و ڕەگ وڕیشەیان نادات، مەگەر پسپۆڕانی زمانە کۆنەکان بتوانن بەهانامانەوە بێن. بۆنموونە گەڵۆ قەڵای "هارهار" کە لە سەرەتای ئەم ووتارەدا ناوی برا، نابێ لەشوێنی "خوڕخوڕە" ی گەورکایەتی ئێستا هەڵکەوتبێت وهارهار هەمان خوڕخوڕەی ئێستا بێت؟ یا وسووی "موغان" لە بەیتی برایم و مەحمەل دا ئاماژەیەکی بۆ موغ و موغانی ماد و ئەوانە تێدا نەبێت کە دوای هەرەسی ئیمپراتوریەتی ماد و بە ئامانجی دەسەڵات سەندنەوەی دووبارەی مادییەکان دژ بە پارسی و هەخامەنیشییەکان ڕابوون و "گئۆماتا" (بەردیای درۆیین) خۆی، یەک لەو موغانە بوو.

چ کارێکی بەجێ دەبێت ئەگەر کەسانێک لەداهاتوودا بتوانن لیستەیەکی تێروتەسەل لەناوی کانی و مووچە و مەزرای گوندەکانی ناوچە، بە گوندەکان خۆیانەوە پێک بهێنن کە پاشان لەگەڵ ناوە مێژووییەکاندا بەراورد بکرێن و پەیوەندی کۆن و تازەکان پێکەوە بدرێن. هەنگاوێکی ئەوتۆ دەتوانێت گەلێک لایەنی تاریکی مێژووی ناوچەکە ڕوون بکاتەوە ووەڵامی زۆر پرسیاری ئێستا نەزانراو سەبارەت بە جوغرافیا و لەڕێگای ئەویشەوە مێژووی ئەم بەشەی کوردستان بداتەوە.

ئەوانەی خوارەوە ناوی هەندێک حاکم و شای ناوچەیماننا ومادن کە لە سەرچاوە ئاشوورییەکاندا تۆمارکراون. ئەمڕۆ، هیچ نیشانێک لەو کەسانە بە سەر شار و گوندەکانەوە نەماوە، بەڵام تۆبلێی کانیاو و کێڵگە و مەزراکان مۆرکی ناوی ئەوانیان بەسەرەوە نەمابێت: سیراشیمە، ئاماهار، زاریشو، ساناشو، ئاردارای، تاتای، زانزار، سیراشو، ئاروا، بارزوتا. من هەموو ناوی ئەم شوێن و حاکم و عێل و عەشیرە کۆنەی سەردەمی ماننناکانم هاوڕێ لەگەڵ ئەوانی سەرەتای ووتارەکە، لە تاقە یەک لاپەڕەی کتێبی "پادشاهی ماد"* دەرهێناوە کە نووسەری کتێبەکە بەیارمەتی سەرچاوە ئاشوورییەکان نووسیونی. جا دەبێ بزانین ئێمە لەسەر چ گەنجینەیەکی زێرینی مێژوویی وەستاوین و لێی بێ ئاگاین و ئەرک و کارمان لەپێناو لێکۆڵینەوە و ناسینەوەیان تاچ ڕادەیەک گەورەیە. بەتایبەت دەبێ لەبیرمان بێت گەلانێکی دیکە لە ناوچەی ئێمەدا هەن، کە بە زۆر و زۆرداری دەیانەوێت هەموو دیاردەیەکی کەونارا بکەنە مڵکی خۆیان و زمانی خۆیان وئێستایان بەو مێژووە زێرینەوە ببەستنەوە و ئێمەش پەراوێز بکەن.

---

* اقرار علی یف، *"پادشاهی ماد"* ، ترجمه کامبیز میربها، چاپ اول، انتشارات ققنوس، تهران، اسفند ۱۳۸۸ [۲۰۱۰]، فارسی، صفحه ۳۲۹

** ئەم ناوانەم لەم سەرچاوەیە وەرگرتوون: عەزیز شاڕوخ، *"چیرۆک و بەیتی کوردی"* ، بڵاوکراوەی ئاراس، هەولێر ۲۰۰۲